

Laimutė ADOMAVIČIENĖ
Nepriklausoma tyrėja

Personažas lietuvių išeivių Kazimiero Barėno, Eduardo Cinzo ir Algirdo Landsbergio novelėse: nuo įstrigimo spąstuose iki vulkaniško proveržio

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – palyginti lietuvių egzodo rašytojų Kazimiero Barėno (tikr. Barauskas) (1907–2006) „Onos Karutienės misija“, Eduardo Cinzo (tikr. Čiužas) (1924–1996) „Spąstai“ ir Algirdo Landsbergio (1924–2004) „Rašytojas M. lankosi N. mieste“ novelių veikėjus vidinės kaitos aspektu – nuo į(si)kalinimo iki išsilaisvinimo. Taikant analitinę-aprašomąją analizę, literatūrinės komparatyvistikos metodą, traumos literatūros, trauminės patirties (Cathy Caruth, Kalí Tal) ir kognityvinės psichologijos teorijas (Jeffrey’is E. Youngas, Janet S. Klosko), išskirti trys veikėjų mąstymo ir elgesio modeliai: nuo pasyvumo, susitaikymo gyventi spąstuose (K. Barėno Ona Karutienė), vidinio noro ištrūkti iš spąstų, pasibaigusio fiasko (E. Cinzo Jokūbas, Žermana) iki vulkaniško proveržio (A. Landsbergio rašytojas M.). Prieinama prie išvados, kad personažai spąstų aspektu nėra vien individualizuoti charakteriai. Jie galėtų būti vertinami kaip atspindintys kolektyvinę trauminę patirtį ir reprezentuojantys tipiškus išeivių bruožus: nepasitikintys savimi, vieniši, turintys svajonių, bet jų neįgyvendinantys.

Raktažodžiai: Kazimieras Barėnas, Eduardas Cinzas, Algirdas Landsbergis, lietuvių išeivių proza, spąstų motyvas, veikėjų kaita.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti ir palyginti Kazimiero Barėno (tikr. Barauskas) (1907–2006), Eduardo Cinzo (tikr. Čiužas) (1924–1996) ir Algirdo Landsbergio (1924–2004) novelės personažo kaitos nuo vidinio į(si)kalinimo iki išsilaisvinimo, kintančio tapatumo ir sąmoningumo aspektais. Analizei pasirinkti 8–9 dešimtmečių (post)modernistiniai¹

¹ Ši sąvoka taikoma vien A. Landsbergio novelei, nes rinkinys „Muzika įžengiant į neregėtus miestus“ pasižymi postmodernizmo bruožais.

trumposios prozos tekstai: K. Barėno „Onos Karutienės misija“² iš rinkinio „Kilogramas cukraus“ (1978), A. Landsbergio „Rašytojas M. lankosi N. mieste“³ iš rinkinio „Muzika įžengiant į neregėtus miestus“ (1979) ir E. Cinzo „Spąstai“⁴ iš to paties pavadinimo rinkinio (1981). Tyrimo metu taikyta analitinė-aprašomoji analizė, literatūrinės komparatyvistikos priega. Taip pat remtasi traumos literatūros, trauminės patirties (Cathy Caruth, Kalí Tal) ir kognityvinės psichologijos teorijomis (Jeffrey'is E. Youngas, Janet S. Klosko).

Prielaidas lyginamajam tyrimui inspiravo destruktivaus personažų, patyrusių trauminių išgyvenimų svetur, mąstymo ir elgesio, tėvynės ilgesio, vienišumo, melancholijos, nepasitikėjimo, vidinių spąstų motyvo kartojimasis pasirinktų egzodo rašytojų kūrinuose. Tyrimo problema – išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių veikėjai jaučiasi įstrigę kasdienybėje lyg spąstuose, kas nulėmė tokią jų savijautą, būseną, elgesį.

Apie šiuos diasporos rašytojus bei jų kūrybą paskelbtas ne vienas mokslo straipsnis. K. Barėnas yra sulaukęs Leono Peleckio-Kaktavičiaus monografinio tyrimo „Kazimieras Barėnas: gyvenimas ir kūryba“, E. Cinzas išsamiausiai pristatytas Giedriaus Židonio „Tarp šlovės ir pasmerkimo. Eduardas Cinzas“⁵, A. Landsbergis – Ingridos Ruchlevičienės „Vakarietiškosios kultūros apsupty: Algirdas Landsbergis“⁶ bei kitų tyrėjų. Šis straipsnis novatoriškas tuo, kad pasirinktų autorių proza dar nebuvo tirta pagal spąstų motyvą.

Bendri rašytojų interesai

K. Barėnas, E. Cinzas ir A. Landsbergis buvo priversti pasitraukti iš Lietuvos 1944 m. Vienas iš vyriausiosios kartos išeivių rašytojų K. Barėnas – ne tik rašytojas, bet ir vertėjas, redaktorius, leidėjas. 1933 m. baigė Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) Humanitarinių mokslų fakultetą (A. Landsbergis lituanistiką studijavo VDU 1943–1944 m.). 1947 m. apsigyvenęs Didžiojoje Britanijoje, dirbo siūlų sukimo fabrike. Pradėjo kurti ant kartoninių lapelių nuo tuščių siūlų, užrašytus lapelius įsidėdavo į kišenę ir namuose perrašydavo. 1953 m. išleido pirmąjį novelių rinkinį „Giedra visad grįžta“. 1957 m. išėjo pirmasis K. Barėno redaguotas laikraštis „Europos lietuvis“. Juokauta: „Kur Barėnas, ten ir laikraštis“⁷. 1957–1973 m. K. Barėnas vadovavo Nidos knygų klubo leidyklai, kurioje išleista daugiau nei 100 knygų. A. Landsbergio novelių knyga „Ilgoji naktis“ publikuota kaip tik šioje K. Barėno vadovaujamoje leidykloje. A. Landsbergis ir K. Barėnas vienas kitą pažinoję, bendravę ir bendradarbiavę. Leonas Peleckis-Kaktavičius cituoja K. Barėno laišką:

² Straipsnyje cituojama iš: Barėnas, Kazimieras, „Onos Karutienės misija“, in Barėnas, Kazimieras, *Kilogramas cukraus*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1978, 7–24.

³ Straipsnyje cituojama iš: Landsbergis, Algirdas, „Rašytojas M. lankosi N. mieste“, in Landsbergis Algirdas, *Muzika įžengiant į neregėtus miestus*. Santfyldas: Ateitis, 1979, 103–124.

⁴ Straipsnyje cituojama iš: Cinzas, Eduardas, „Spąstai“, in Cinzas, Eduardas, *Spąstai*. Vilnius: Vaga, 1981.

⁵ Židonis, Giedrius, „Tarp šlovės ir pasmerkimo. Eduardas Cinzas“, *Darbai ir dienos* 43 (2005), 118–151.

⁶ Ruchlevičienė, Ingrida, „Vakarietiškosios kultūros apsupty: Algirdas Landsbergis“, *Darbai ir dienos* 43 (2005), 67–117.

⁷ Peleckis-Kaktavičius, Leonas, *Kazimieras Barėnas: gyvenimas ir kūryba*. Šiauliai: Varpai, 2005, 66.

Į Londoną užsukdavo ir iš JAV į Europą atvykdavęs Algirdas Landsbergis. Dažniausiai kaip egzilų atstovas į PEN konferenciją <...>. O atvykęs visada buvo linkęs čia turėti vadinamąjį rečitalį. Mudu su Marija pasirūpindavome viskuo, ko reikėdavo: patalpa Lietuvių namuose ar bažnyčios svetaine, reklama, reportažu laikraštyje. <...> Landsbergis ir paskaitydavo savo kurios nors dramos ištrauką, ir šiaip pakalbėdavo. Apie literatūrą ir kolegas užatlantėj. Kartais net suvaidindavo, žinoma, kai atvykdavo į Angliją su žmona.⁸

E. Cinzo talentą atrado K. Barėnas, pasiūlęs atsiųsti kūrybos į „Europos lietuvi“, kuri tuomet redagavo. A. Landsbergis buvo recenzavęs K. Barėno knygą „Kilogramas cukraus“, pasirašęs J. Papatario slapyvardžiu. Recenzentas teigė, kad K. Barėnas yra svarbiausias „Anglijos lietuvių kronikininkas“. Vertintojas kritikavo rinkinio novelių formą: „autorius kartais primena marias laiko turintį ir paklaidžioti mėgstantį pasakotoją, jo novelės patraukia savo humanišku ir blaivumu“⁹. Taip pat A. Landsbergis vertino K. Barėno parengtą enciklopediją „Britanijos lietuviai 1947–1973“ (1978): apie antrąjį enciklopedijos tomą rašė, kad jame „atsispindi lietuvių išeivijos menkystė ir didybė“¹⁰. K. Barėnas savo ruožtu taip pat redagavo tęstinį literatūros almanachą „Pradalgė“. „Pirmojoje Pradalgėje“ skelbta A. Landsbergio kūrybos, 1965 m. „Antrojoje Pradalgėje“ publikuotas E. Cinzo apsakymas „Viena direktoriaus diena“. Šis autorius pademonstravo esąs brandus rašytojas.

Dramatiškiausius likimo išbandymus atlikė E. Cinzas, gimęs Rietave. Gyvendamas Lietuvoje, mokėsi Telšių amatų mokykloje. E. Cinzas – retas iš egzilio rašytojų, kuris pasiliko gyventi Europoje. Nuo 1947 m. gyveno Belgijoje, dirbo anglių kasykloje. 1971 m. persikėlė į Briuselį. Mokėsi prancūzų kalbos, sociologijos, psichologijos. E. Cinzas pradėjo kurti po netikėtai patirtos traumos, kurios metu neteko kojų. Kurį laiką teko išgyventi iš neįgaliojo pensijos. Išbandė net profesionalų lošimą kortomis ir tuomet jautėsi turtingiausiu žmogumi.¹¹ E. Cinzas baigė Lježo elektrotechnikos institutą. Be novelių rinkinio „Spąstai“, išėjusio 1981 m. Lietuvoje, išleido romanus „Brolio Mykolo gatvė“ (1972), „Raudonojo arklio vasara“ (1975), „Mona“ (1981), „Šventojo Petro šunynas“ (1984). Jis buvo pirmasis rašytojas, kurio „kūrybos nesiryžta priskirti nei išeivių, nei sovietinės Lietuvos kūrėjų grupėms; tai pirmasis išeivis, susilaukęs tokio pripažinimo Lietuvoje, pirmasis, įstojęs į atkurtą Lietuvos rašytojų sąjungą“¹².

⁸ *Ibid.*, 99.

⁹ Papatartis, J., „Anglijos lietuvių buities panorama“, *Aidai* 9 (1979), žiūrėta 2021 balandžio 17, https://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=100%3A7909&id=535%3Akn&option=com_content&Itemid=108.

¹⁰ Landsbergis, Algirdas, „Didžiosios Britanijos lietuviai išleidžia savo istoriją“, *Draugas* II, 1997 lapkričio 8, nr. 221 (38), 1.

¹¹ Kašauskas, Stasys, „Vienatvė buvo jo kančia. – Eduardas Cinzas“, in Cinzas, Eduardas, *Raudonojo arklio vasara*. Vilnius: Alma littera, 2008, 7.

¹² Židonis, „Tarp šlovės ir pasmerkimo. Eduardas Cinzas“, 119.

Teorinė prieiga

Kognityvinės psichologijos atsiradimas siejamas su XX a. 6 dešimtmečiu Jungtinėse Amerikos Valstijose, su Ulricho Richardo Gustavo Neisserio vardu. Viena iš kognityvinės psichologijos sričių – asmenybės ir ryšių, asmenų tarpusavio komunikavimo problematika.

Amerikiečių filosofijos tyrėjų, kognityvinės psichologijos atstovų J. Y. Youngo (svarbiausi veikalai – „Schemų terapija: praktinis vadovas psichikos sveikatos specialistams“ (*Schema Therapy: A Practitioner's Guide, for Mental Health Professionals*) ir „Ištrūk iš spąstų“ (*Reinventing Your Life*) – ir J. S. Klosko tyrimai taikomi šiame straipsnyje, siekiant atpažinti pasimetusių K. Barėno, E. Cinzo ir A. Landsbergio personažų spąstus, elgesio priežastis. Remiantis kognityvine psichologija (J. Y. Youngas, J. S. Klosko), spąstai – kenksmingi mąstymo ir elgesio modeliai, kuriuos būtina atpažinti ir keisti.

J. Y. Youngo ir J. S. Klosko knygoje „Ištrūk iš spąstų“ išskiriama 11 individų mąstymo ir elgesio modelių: 1) apleistumo spąstai („Prašau manęs nepalikti“), 2) nepasitikėjimo ir išnaudojimo spąstai („Negaliu tavimi pasitikėti“), 3) emocinės deprivacijos spąstai („Niekuomet negausiu tokios meilės, kokios man reikia“), 4) socialinės izoliacijos spąstai („Man čia ne vieta“), 5) priklausomybės spąstai („Negaliu to padaryti pats“), 6) pažeidžiamumo spąstai („Tuoj ištiksi nelaimė“), 7) defektyvumo spąstai („Aš nieko vertas“), 8) nesėkmės spąstai („Jaučiuosi visiškai nevykėlis“), 9) paklusnumo spąstai („Visuomet elgiuosi taip, kaip tu nori“), 10) negailingų standartų spąstai („Niekada nebūna pakankamai gerai“), 11) privilegijuotumo spąstai („Galiu gauti, ko tik noriu“). Problemų kyla tuomet, kai schemomis individas vadovaujasi inertiškai, net neabejodamas, ar šios tinka vienai ar kitai situacijai. Jei viena ar kita schema būna itin aktyvi, ji gali tapti asmenybės sutrikimo ašimi. Kognityvinės terapijos principas – atpažinti ir suprasti, kaip keisti. Individui rekomenduojama konfrontacija su savimi. Kai kurie spąstai susiformuoja vaikystėje ir linkę kartotis kaip destruktivūs elgesys.¹³

Be to, kai kurie individo spąstai gali būti nulemti ir trauminių patirčių: karo, Holokausto, prievartinių trėmimų ir represijų, bėgimo iš savos šalies ir kitų. Traumos teorijos pradžia – XIX a. pabaiga. Viena iš šiuolaikinių teorinių literatūros tyrimų priėgų yra trauminė patirtis (kolektyvinė ar asmeninė), kurios būdingi bruožai atpažįstami kūriniuose per pakitusius veikėjų mąstymo ir elgesio modelius, vidinę destrukciją, vienišumą, bandymą adaptuotis prie naujos aplinkos. Literatūros kūriniuose perteikiamas veikėjo santykis – dažnai per prisiminimus, santykis su anksčiau įvykusia trauma, potrauminė savijauta ir gyvenimas praėjus kuriam laikui po traumuojančio įvykio.¹⁴ Trauminėje literatūroje vaizduojama, kaip potrauminė patirtis atsiskleidžia, kas vyksta po jos.¹⁵

¹³ Young, Jeffrey E. ir Klosko, Janet S., *Ištrūk iš spąstų: kaip atsikratyti neigiamų įpročių, džiaugtis santykiais ir gyvenimu*. Vilnius: Alma littera, 2021, 22.

¹⁴ Caruth, Cathy, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press, 1996, 8–11; Tal, Kali, *Worlds of Hurt: Reading the Literatures of Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, žiūrėta 2024 spalio 21, <https://worldsofhurt.kalital.com/>.

¹⁵ Gailienė, Danutė, *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos atžvilgiu*. Vilnius: Tyto alba, 2021, 63–78.

Personažai spąstuose

Visų novelių pagrindinius veikėjus jungia tai, kad jie jaučiasi vieniši, liūdni ir visi yra senjorų amžiaus. K. Barėno pagrindinė veikėja yra Anglijoje gyvenanti 60 metų lietuvė Ona Karutienė. Moters vaizdavimas – retas K. Barėno kūrybos ypatumas, nes jis dažniausiai pristato vyriškuosius charakterius. E. Cinzo pagrindiniam veikėjui Jokūbui (tautybė nenurodyta) – 70 metų, jo antrajai žmonai Žermenai ir jos meilužiui Vanblatui – po 50 metų. A. Landsbergio pagrindiniam personažui lietuviui rašytojui M. – 62-eri, prieš dvi savaites išėjęs į pensiją, prieš tai dirbęs vaistų gamykloje. Išskyrus Oną Karutienę, rašytojas M. ir Jokūbas silpnos sveikatos, abu turi širdies sutrikimų. Rašytojo M. išeivišką prigimtį išduoda iškalbinga aprangos detalė – „nuzulintas europietiškas paltas“¹⁶.

Pagrindiniai novelių personažai nėra įgyvendinę savo svajonių: Ona Karutienė atkakliai siekia vykdyti misionierišką misiją – pasakoti apie Lietuvą, jos istoriją svetimtaučiams; M. dar nėra garsus rašytojas; Jokūbas vis dar neišsiskiria su Žermena, kuri jį išduoda. Visi pagrindiniai veikėjai išeivijoje dirba nekvalifikuotus darbus (išskyrus E. Cinzo veikėją Jokūbą, kuris anksčiau buvo sėkmės lydimas, turtingas architektas, turėjęs bendrovę „Žilberas ir Ko“). Dabartis kontrastuoja su praeitimi, kai personažai kilo karjeros laiptais: Ona Karutienė (kaip ir jos vyras) dirbo advokate Lietuvoje. Ją slegia praeities trauma: vyras ir dukra Salė mirę Sibire, antroji dukra Danutė gyvena Taškente ir yra surusėjusi (mamai laišką atsiuntė parašytą rusiškai). Jokūbo žmona Klaudija mirusi, todėl jis jaučiasi nesuprastas, pasiligojęs, nelaimingas su nemylima Žermena. Jokūbas ir Žermena tik vaidina šeimos idilę. Jautrios sielos Jokūbas jaučiasi įskaudintas, dažnai vaikštinėja po mišką (tarsi klaidžiotų po pasąmonės užkaborius: „Ko ieškojau aš savo praelyje“¹⁷), kalbasi su mylimu šunimi. E. Cinzas vaizduoja herojų, kuris patiria dvasines kolizijas, nes nežino, kaip elgtis toliau. Toks veikėjų gilinimasis į save, bandymas pažinti ir suprasti save, savo elgesį ir nusivylimas, kad to neįmanoma iki galo padaryti, yra modernistinės literatūros bruožas. Įdomu tai, kad E. Cinzo antraeiliai veikėjai yra svetimtaučiai, nors nenurodoma konkrečių jų tautybė. Prozininkui svarbiausia atskleisti jų vidinius gyvenimus, tarpusavio bendravimą.

Novelių pagrindiniams herojams būdingos nusivylimo nuotaikos. Jokūbas nusivylęs, bet nebedrįsta nieko keisti gyvenime. Jo viduje išsišaknijęs destruktivus mąstymas, psichologų įvardijamas kaip emocinė deprivacija: „Niekuomet negausiu tokios meilės, kokios man reikia.“¹⁸ Be to, kūnas apimtas negalių: „Buvau senas ir pavargęs, o mano planai jau buvo baigti. Pasitraukęs iš didmiesčio ir apsigyvenęs savo vaikystės svajonių namelyje, troškau tik vieno: ramybės.“¹⁹ Onos Karutienės nusivylimą autorius taip pat motyvuoja vyresniu amžiumi, senatve; jį tiksliai apibendrina naratorius: „Tas garsas, aišku, tik tuštybė, nes pensininkui jau nebėra laiko plačiau ištiesti sparnus.“²⁰ Lygiai taip pat A. Landsbergio rašytojas M. užstrigęs praeityje, neišsipildžiusiose svajonėse ir stereotipiniame mąstyme. Jį lydi standartinės mąstymo, elgsenos klišės: pavyzdžiui, „patriotai nesirūpina savo

¹⁶ Landsbergis, „Rašytojas M. lankosi N. mieste“, 104.

¹⁷ Cinzas, „Spąstai“, 137.

¹⁸ Young ir Klosko, *Ištrūk iš spąstų*, 22.

¹⁹ *Ibid.*, 137.

²⁰ Barėnas, „Onos Karutienės misija“, 11.

išvaizda²¹; jis „slapčia tikėjosi, kad stotyje jo vis dėlto lauks“²², trokšta išskirtinių asmeni-
nių rečitalių, nori, kad jaunas akiniuotas vaikinai, dar neišleidęs rinkinio, pažiūrėtų pro jį
praeidamas ir akimis ieškotų pritarimo, ir pan. A. Landsbergis tai vaizduoja su atvira ironi-
nija ir neslepiamu humoru.

Spąstai Jokūbo charakterio atveju pasireiškia kaip asmeniniai ir drauge susiję su
nesėkmingomis vedybomis. E. Cinzo spąstai traktuojami kaip nepriklausomi nuo gyvenimi-
mo svetur, sociokultūrinių, politinių aplinkybių. E. Cinzo herojus nieko nebekeičia, nors
kūrinyje įtampa kyla ir adresatui atsiranda viltis, kad įvyks pokytis. Sūnui Mikeliui buvo
pasakęs:

- Aš pagalvosiu šią naktį, Mikeli. Jeigu apsispręsiu skirtis, telefonuosiu tau.
- Tėve, – švelniai sušnabždėjo jis, – jeigu ji nereikalauja skyrybų...²³

Švytintis namelio langas vertė Jokūbą suklusti dėl Žermenos elgesio:

Nejaugi ir ji priėjo savosios problemos kryžkelę? Mėnesius trukusi veidmainystė pasiekė ribą,
ties kuria reikėjo sustoti ir nusiimti kaukę?

<...> Šviesa užgeso. <...> Taip, kartu su šviesa lange užgeso paskutinės abejonės. Ir taip pat
paskutinės viltys, kad ir giliai užslėptos.²⁴

Tačiau pokalbis su sūnumi Mikeliu ir paties netikėtas apsisprendimas nulemia pesimisti-
nę atomazgą. E. Cinzui būdinga rinktis intrigą ir netikėtą pabaigą. Jokūbas dėl amžiaus,
neryžtingumo ir nepasitikėjimo savimi pasirenka toliau gyventi spąstuose. Alina Staknie-
nė pažymėjo, kad E. Cinzas subtiliai išryškina „dvasinių būvių kaitą“²⁵.

A. Landsbergio novelėje spąstai kūrybiniai ir asmeniniai, nulemti aplinkybių (gyveni-
mo svetur), t. y. „negailestingų standartų ir socialinės izoliacijos“²⁶. Rašytojas M. nuo 16-os
metų „svajoto būti rašytojas, garsus autorius“, išversti romaną į anglų kalbą.²⁷ Apie jį kriti-
kas ironiškai rašęs: „M. stilius ir pasaulėžiūra yra įstrigę į devynioliktą šimtmetį, kaip surū-
diję lokomotyvai“²⁸. Rašytojas M. atvyko į Lietuvos klubą, į rečitalį. Prozininkas charakte-
rio prieštaroms, kintančiam sąmonės srautui perteikti panaudojo visažinio implikuoto
naratoriaus įsikišimą, skaitomos novelės ir improvizacinės novelės kontrastą, jų interteksti-
nį žaismą (tekste išryškina kita šriftu) ir kita. Besikaupiantį rašytojo M. asmeninį ne-
pasitenkinimą savimi ir kūryba paskatino susidomėjęs vyriškis:

21 Landsbergis, „Rašytojas M. lankosi N. mieste“, 108.

22 *Ibid.*, 105.

23 Cinzas, „Spąstai“, 149.

24 *Ibid.*, 150.

25 Staknienė, Alina, „Kiti žemininkų-lankininkų bendraamžiai beletristai“, in *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris. Čikaga: Lituanistikos institutas, 1992, 532.

26 Young ir Klosko, *Ištrūk iš spąstų*, 22.

27 Landsbergis, „Rašytojas M. lankosi N. mieste“, 106.

28 *Ibid.*, 104.

Jo šypsena ir padrašinimas reikalavo nekasdienio mosto, ypatingos rizikos. Kadaisė skaityti sakiniai veržėsi iš M. atminties. Gyvenk pavojingai! Tau reikia pakeisti savo būtį! Novelės rėmai pradėjo irti. Jam teliko tik keletas minučių skaitymo. Nedaug daugiau gyvenimo. Taip, taip, ypatingo mosto! Jis pasuks visai nauju, niekad nebandytu keliu!²⁹

Klausytojo palaikymas paskatino bent kartą gyvenime imtis ryžtingo pokyčio – pirmą kartą improvizuoti skaitomą novelę apie rašytoją lėktuve. Prieš tai rašytojui M. į galvą dar buvo atklydusi praeities pokalbio su poete nuotrūpa apie tai, kad sunku išsivaduoti „<...> iš savo kalbos, savo kultūros kalėjimo“³⁰. Apimtas aistros, rašytojas M. išsilaisvina ne tik iš savo nevykėliškumo, nepasitikėjimo spąstų, bet ir iš tradicinio kūrybos kalėjimo, formos ir turinio spąstų. Spąstai A. Landsbergio tekste – tai ir kultūros, kalbos, literatūros stagnacija, inertiškumas. Pabaigą rašytojas pasiūlo atvirą. A. Landsbergis vaizduoja individą, įstrigusį pusiaukelėje (svajotojo būti garsus, bet po 46 metų „jo įstrigta pusiaukelėje“³¹), bet sugebėjusį it vulkanas prasiveržti skaitant novelę. Panašus vulkaniškas užslopintų saugumiečio emocijų proveržis fiksuojamas ir kitoje A. Landsbergio novelėje „Dainos gimimas“³². Rašytojas M. buvo įstrigęs nesėkmės („Jaučiuosi visiškai nevykėlis“), socialinės izoliacijos („Man čia ne vieta“) spąstuose. Skaitydamas savo tekstą, jis sugebėjo atpažinti save kaip nevykėlį ir paprieštarauti sau, keisdamas save *čia* ir *dabar*.

Novelės žanras parankus, nes padeda prozininkams išdidinti problemą – individą, patekusį į kartais skirtingas pinkles. Istorija apie Oną Karutienę pasakojama naratoriaus „aš“ vardu. K. Barėnas dažnai pasirenka pasakojimo pirmuoju asmeniu strategiją, kaitaliodamas jį su trečiuoju asmeniu. Pasakojama iš praeities prisiminimų perspektyvos. Kūrinys pradedamas pagrindinės veikėjos ribine vidine būsena – atsidūrimu „akligatvyje“³³. Nuo „aš“ asmens lengvai pereinama prie „ji“ ir „mes“, išreiškiant solidarizavimąsi. Švelnios prigimties, stipri, gyvenanti tik iš pensijos, kantri (tik vieną kartą neatlaikė ir pajuokavo, kad ji ne iš Lietuvos, o iš Ganos). K. Barėno kūrinio veikėjos privilegijuotumo spąstai – asmeniniai, priklausantys ir nuo istorinių aplinkybių, ir nuo socialinės izoliacijos. Tragedija susijusi su Onos Karutienės mąstymu, nes ji jaučiasi privilegijuota: „Galiu gauti, ko tik noriu“. Nors veikėja ne kartą nusivilia („Ilgai ji neatgavo nuotaikos ir kursuose vis laikėsi tyli“³⁴), kas kartą atsigauja ir tiki, kad rankomis nupiešti Lietuvos žemėlapiai svetimtaučiams bus įdomūs. Moteris suaktyvėjo, išėjusi į pensiją, atradusi dailės pomėgį, kurį pasiūlykė užsieniečiams (Johnui Smithui, Jennifer, kitiems dailės kursų lankytojams) aiškinti apie Lietuvą, jos garbingą istoriją. Nėra netikėtos novelei būdingos atomazgos: vietoje jos – tyli liūdna šypsena (E. Cinzo Jokūbas taip pat šypsena slepia savo dramatiškus išgyvenimus Žermenos atžvilgiu: „<...> mano šypsena tebuvo tik savotiška kaukė, kuria prisidengdavau, kad paslėpčiau išgyvenimus“³⁵). Charakterių tapatumo pokyčiai dažnai nulemti

²⁹ *Ibid.*, 115–116.

³⁰ *Ibid.*, 115.

³¹ *Ibid.*, 106.

³² Landsbergis, Algirdas, *Muzika įžengiant į neregėtus miestus*. Santfyldas: Ateitis, 1979, 5–18.

³³ Barėnas, „Onos Karutienės misija“, 7.

³⁴ *Ibid.*, 14.

³⁵ Cinzas, „Spąstai“, 129.

traumuojančios istorijos.³⁶ Traumuojanti patirtis reiškia įvaizdžiais: šypsena, tylą (Ona Karutienė, Jokūbas). Ilona Gražytė-Maziliauskienė pažymėjo, kad Ona Karutienė, kaip ir kiti charakteriai, grumiasi su priešiška, abejinga „aplinka, kuri jų nesupranta“ ir juos ignoroja.³⁷ Veikėja junta lietuviškąjį kolektyvinį tapatumą ir jį suabsoliutina. Rašytojas neslepia ironijos: „Apie pusę metų Karutienė kalbėjosi pusiau su anuo, kol jai vėl buvo leista grįžti į darbą.“³⁸ Kritikai pažymi, kad K. Barėnas, realistinės-psichologinės novelės kūrėjas, nesilaiko novelės žanrui būdingų taisyklių. „Labiausiai galbūt tai, kad Barėnas nepripažįsta staigios atomazgos, palikdamas apsakymą beribiškumo pagairėj, kadangi, kol personažas gyvas, neįmanoma prieit išvados, kokia bus jo siekimų, vilčių ar vargų tolesnė seka.“³⁹ Rašytojas kuria, palikdamas novelę tarsi be atomazgos, atvirą, kaip ir E. Cinzas „Spąstai“, A. Landsbergis „Rašytojas M. lankosi N. mieste“.

Išvados

Lietuvių išeivių rašytojų (post)modernioje prozoje išryškėjo personažų gyvenimo dvilypumas, išorinės ir vidinės tikrovės prieštaros, vienišumas, atstumtumo jausmas. Išskiriami trys veikėjų mąstymo ir elgesio modeliai: nuo pasyvumo, susitaikymo gyventi spąstuose (K. Barėno Ona Karutienė), vidinio noro ištrūkti iš spąstų, pasibaigusio fiasko (E. Cinzo Jokūbas, Žermana), iki vulkaniško proveržio (A. Landsbergio rašytojas M.). Visi charakteriai perteikiami kaip suvokiantys sąstingį (atpažįsta savo vidinę problemą, bet nekonfrontuoja su savimi; Oną Karutienę naratorius pastūmėja sąmoningumo link, bet reikalingos asmeninės iniciatyvos nesulaukta), bet ne visi keičiasi. Analizuoti personažai spąstų aspektu nėra vien individualizuoti charakteriai, bet kartu galėtų būti vertinami kaip reprezentuojantys tipiškus išeivių bruožus (nepasitikintys savimi, vieniši, turintys svajonių, bet jų neįgyvendinantys, užstringantys praeityje), universalias žmogiškas savybes, fiksuojantys kolektyvinę trauminę patirtį.

Literatūra

Assmann, Aleida, *Shadows of Trauma: Memory and Politics of Postwar Identity*, transl. Sara Clift. New York: Fordham University Press, 2016.

Barėnas, Kazimieras, „Onos Karutienės misija“, in Barėnas Kazimieras, *Kilogramas cukraus*. Chicago: M. Morkūno spaustuvė, 1978, 7–24.

Caruth, Cathy, *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*. Baltimore, London: Johns Hopkins University Press, 1996.

³⁶ Assmann, Aleida, *Shadows of Trauma: Memory and Politics of Postwar Identity*, transl. Sara Clift. New York: Fordham University Press, 2016, 6.

³⁷ Gražytė-Maziliauskienė, Ilona, „Kazimiero Barėno „Kilogramas cukraus“, in *Idejų inventorius: literatūros kritika*, sud. Solveiga Daugirdaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 193.

³⁸ Barėnas, „Onos Karutienės misija“, 16.

³⁹ Jonynas, Vytautas A., „Kiti nepriklausomybės amžininkai beletristai“, in *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris. Čikaga: Lituaniistikos institutas, 1992, 272.

- Cinzas, Eduardas, „Spąstai“, in Cinzas, Eduardas, *Spąstai*. Vilnius: Vaga, 1981.
- Gailienė, Danutė, *Ką jie mums padarė. Lietuvos gyvenimas traumų psichologijos atžvilgiu*. Vilnius: Tyto alba, 2021.
- Gražytė-Maziliauskienė, Ilona, „Kazimiero Barėno „Kilogramas cukraus“, in *Idėjų inventorius: literatūros kritika*, sud. Solveiga Daugirdaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 193–196.
- Young, Jeffrey E. ir Klosko, Janet S., *Ištrūk iš spąstų: kaip atsikratyti neigiamų įpročių, džiaugtis santykiams ir gyvenimu*. Vilnius: Alma littera, 2021.
- Jonynas, Vytautas A., „Kiti nepriklausomybės amžininkai beletristai“, in *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris. Čikaga: Litanistikos institutas, 1992, 264–274.
- Kašauskas, Stasys, „Vienatvė buvo jo kančia. – Eduardas Cinzas“, in Cinzas, Eduardas, *Raudonojo arklio vasara*. Vilnius: Alma littera, 2008.
- Landsbergis, Algirdas, „Didžiosios Britanijos lietuviai išleidžia savo istoriją“, *Draugas II*, 1997 lapkričio 8, nr. 221 (38), 1.
- Landsbergis, Algirdas, „Rašytojas M. lankosi N. mieste“, in Landsbergis, Algirdas, *Muzika įžengiant į neregėtus miestus*. Santfyldas: Ateitis, 1979, 103–124.
- Papartis, J., „Anglijos lietuvių buities panorama“, *Aidai* 9 (1979), žiūrėta 2021 balandžio 17, https://www.aidai.eu/index.php?view=article&catid=100%3A7909&id=535%3Ak&option=com_content&Itemid=108.
- Peleckis-Kaktavičius, Leonas, *Kazimieras Barėnas: gyvenimas ir kūryba*. Šiauliai: Varpai, 2005.
- Ruchlevičienė, Ingrida, „Vakarietiškosios kultūros apsupty: Algirdas Landsbergis“, *Darbai ir dienos* 43 (2005), 67–117.
- Staknienė, Alina, „Kiti žemininkų-lankininkų bendraamžiai beletristai“, in *Lietuvių egzodo literatūra 1945–1990*, red. Kazys Bradūnas ir Rimvydas Šilbajoris. Čikaga: Litanistikos institutas, 1992, 527–533.
- Tal, Kalí, *Worlds of Hurt: Reading the Literatures of Trauma*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, žiūrėta 2024 spalio 21, <https://worldsofhurt.kalital.com/>.
- Židonis, Giedrius, „Tarp šlovės ir pasmerkimo. Eduardas Cinzas“, *Darbai ir dienos* 43 (2005), 118–151.

Laimutė ADOMAVIČIENĖ

Independent researcher

CHARACTER IN THE SHORT STORIES OF LITHUANIAN EXILE WRITERS KAZIMIERAS BARĖNAS, EDUARDAS CINZAS, AND ALGIRDAS LANDSBERGIS: FROM ENTRAPMENT TO VOLCANIC BREAKTHROUGH

Summary. The aim of this article is to compare the characters in the short stories of Lithuanian exile writers with regard to their internal change from (self-)imprisonment to liberation. In particular, “Ona Karutienė’s mission” by Kazimieras Barėnas (real name Barauskas) (1907–2006), “Trap” by Eduardas Cinzas (real name Čiužas) (1924–1996) and “The writer M. visits the city of N.” by Algirdas Landsbergis (1924–2004) were analysed. Using analytical-descriptive analysis and the method of literary comparativism as well as the theoretical backgrounds of trauma literature, traumatic experience (Cathy Caruth, Kalí Tal), and cognitive psychology (Jeffrey E. Young, Janet S. Klosko), three different models of character thinking and behaviour were distinguished: from passivity and living in the “trap” of reconciliation (Barėnas’s Ona Karutienė); the inner desire to escape the trap, which ends in fiasco (Cinzas’s Jokūbas, Žermana) to a volcanic breakthrough (Landsbergis’s writer M.). It has been found that from the aspect of trap, the protagonists are not merely individualised characters. They can be seen as reflecting a collective traumatic experience and representing typical features of exile writers: insecurity, loneliness, and inability to realize dreams.

Keywords: Kazimieras Barėnas, Eduardas Cinzas, Algirdas Landsbergis, prose of Lithuanian exile writers, trap motif, character development.